

**ІНКЛЮЗИВНІ МИСТЕЦЬКІ ПРОЄКТИ
НА ПЕРЕТИНІ УВАГИ ДЕРЖАВИ, СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОГО
БІЗНЕСУ, ГРОМАДСЬКИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНІЦІАТИВ**

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету за 2019–2021 рр.)

У сучасному світі визнають, що кожна людина є унікальною, а інвалідність – це не проблема людини, а проблема суспільства.

Розбудова модерного простору, де комфортно кожному, де ніхто не відчуває власної ізольованості від суспільних процесів – у сфері інтересів будь-якої цивілізованої держави. Адже безбар'єрність та інклюзія – це передусім про повагу до людської гідності, яка є джерелом прав людини.

Водночас це спосіб життя, – бо ми маємо думати про те, чи наші рішення та дії не вилучають тих, для кого ми працюємо, створюємо продукт або надаємо певну послугу [1].

Якщо інклюзивне суспільство є одним із вагомих показників розвитку, скажімо, європейських країн, то якою мірою забезпечені потреби осіб із різними видами інвалідності в Україні? Зокрема, як наша держава та суспільство сприяють розвитку інклюзивної культури?

Про безбар'єрність як нове мислення суспільства та новий державницький підхід до потреб громадян говорили під час першого засідання Ради безбар'єрності, яке відбулося в червні 2021 року. Цей орган, створений у рамках ініціативи першої леді Олени Зеленської, покликаний здійснювати моніторинг та контроль стану виконання Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року.

«Безбар'єрність стає новою суспільною нормою. Зміни, ініційовані на Раді безбар'єрності, стосуються не лише людей, котрі змушені стикатися з різними бар'єрами в своєму житті. Ці зміни насамперед про те, якою країною ми прагнемо бути. Країною, де кожен має рівні права та можливості. Країною без бар'єрів», – наголосила О. Зеленська [2; 3; 4; 5].

До плану заходів щодо реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні було подано понад 250 пропозицій від 15 міністерств, 47 громадських організацій та аналітичних центрів.

Міністерство культури та інформаційної політики (МКІП), яке серед інших долучилося до ініціативи першої леді, презентувало свій план впровадження вищезазначеної стратегії.

Під час першого засідання Ради безбар'єрності заступник міністра культури та інформаційної політики Ростислав Карандеев повідомив про цілі МКІП на наступні два роки. Зокрема це – адаптація медіапродукції для людей із

порушеннями зору, слуху та інтелектуальними порушеннями. Планується субтитрування або переклад на жестову мову, що буде забезпечено всіма телерадіоорганізаціями – незалежно від форми власності та підпорядкування, в офіційних повідомленнях, кіно-, відеофільмах, передачах та програмах, альтернативний формат супроводу буде застосовано і в закладах культури. Також МКІП планує унормувати порядок та механізми стимулювання аудіодескрипції, титрування та переклад українською жестовою мовою в медіапродукції, кінематографічних творах тощо [6].

А вже наприкінці жовтня Міністерство культури та інформаційної політики оголосило мистецький конкурс з виробництва відеоінформаційної продукції (аудіовізуальних творів) на тему: «Україна без бар'єрів». Головна мета – розкрити поняття «безбар'єрність» у широкому сенсі, як філософію суспільства, в якому немає обмежень, показати, як принципи інклюзії можуть бути впроваджені в різних вимірах та як вони вплинуть на якість життя конкретної людини й усього суспільства загалом [7].

Поміж актуальних проєктів у сфері уваги Міністерства знаходиться одразу декілька важливих кейсів. Перший із них – створення безбар'єрного простору у вітчизняних музеях і заповідниках.

Найважливіші об'єкти української культурної спадщини не лише відроджуються сьогодні, але й адаптуються до потреб усіх категорій відвідувачів, зокрема маломобільних громадян, людей з інвалідністю. Адже, як наголошує радниця – Уповноважена Президента України з питань безбар'єрності Тетяна Ломакіна, активне залучення людей з інвалідністю до культурно-мистецького життя і туризму в Україні, що передбачене Національною стратегією із створення безбар'єрного простору, неможливе без підвищення рівня доступності українських музеїв і національних заповідників. Ці культурні установи мають бути серед головних провідників та втілювачів ідей безбар'єрного суспільства та універсального дизайну. Яскравий приклад – острів Хортиця, де наразі триває реконструкція та який стане першим в Україні повністю інклюзивним туристичним об'єктом.

Проєкт «Inclusive Travels in Ukraine: доступність музеїв України» втілюється сьогодні в життя за підтримки Українського культурного фонду (УКФ). Його автори формують каталог музеїв України з описом наявних умов і зручностей для прийому відвідувачів з числа маломобільних груп та осіб з інвалідністю. Для цього проводиться анкетування музеїв, з одного боку, та волонтерський моніторинг – з іншого.

«Це – якісний інструмент, за допомогою якого можна не лише оцінити пристосованість експозицій, будівель та прилеглих територій для прийому різних категорій відвідувачів, а й виробити план першочергових заходів щодо підвищення доступності, які будь-який музей може запровадити власними силами», – сказала Т. Ломакіна.

Вона також зазначила, що вирішенню поточних проблем, пов'язаних із нерозумінням частиною музейної спільноти великої кількості складових безбар'єрності, сприятиме проведення низки освітніх заходів для

співробітників коштом донорів, а також широка інформаційна кампанія щодо підвищення культури інклюзивного туризму на рівні держави [8].

Серйозна тематика експозиції, яку було присвячено інклюзивності та безбар'єрності в сучасному суспільстві – «Не/видиме життя» в рамках Photo Kyiv 2021, – привернула увагу представників держави, міста, посольств. Так, усього за два тижні вересня виставку відвідало близько 12 тисяч киян та гостей столиці. Акцію підтримала перша леді О. Зеленська.

Важливою складовою цього річної Photo Kyiv стала освітня програма, яка включала дискусію «Майбутнє пам'яток культури у темі безбар'єрності». Захід відбувся за участі екзаступниці міністра культури та інформаційної політики Світлани Фоменко, директорки Національного заповідника «Софія Київська» Нелі Куковальської та керівника проєктів реконструкції та реставрації в Україні, директора компанії Saparol Ukraine Олексія Ничипорука.

Учасники цієї дискусії обговорили питання: якими є сучасні підходи до збереження історичних пам'яток в Україні та як дотримуються при цьому стандартів безбар'єрності та інклюзії; чи існують рішення, що можуть забезпечити всім відвідувачам музеїв та галерей не тільки фізичну доступність, але й інтелектуальну; чи навчають фахівців з реставрації спадщини ЮНЕСКО; що вже зроблено в столиці, аби втілити в життя безбар'єрність як соціальну норму тощо.

У рамках паралельної програми Photo Kyiv 2021 також відбувся круглий стіл на тему «Мистецтво і аутизм – взаємне збагачення суспільства» за участі активісток та експерток з просування розуміння правильного сприйняття нейрорізноманіття в сучасному суспільстві Мері Беррідж, США, Анастасії Степули та Ольги Шишлової – Україна. [9].

Розвивати в музеях та інших культурних інституціях практики неформальної освіти та едютейменту – навчання через гру – покликаний фестиваль «НЕОсвітній Арсенал». Цього року проєкт, організований Мистецьким арсеналом, проходив з 30 вересня по 4 жовтня за підтримки Українського культурного фонду.

Понад пів сотні учасників дійства зі всієї України, серед яких місцеві та національні музеї, театри, організації-популяризатори науки та розвитку креативності, видавництва, виробники настільних ігор тощо, об'єднала тема «Різні разом» – про різноманіття та інклюзію в найширшому розумінні.

Перед розробкою програми «НЕОсвітнього Арсеналу» його учасники пройшли тренінг із взаємодії з людьми з інвалідністю від експертів у сфері інклюзії.

Мистецькі інсталяції та інтерактивні програми представили Пархомівський художній музей, Одеський художній музей, Музей Революції Гідності, Верховний Суд України, Заповідник Тустань, Національний музей Голодомору, Музей у темряві «Третя після опівночі», Arch4kids, Музей Історії Туалету, Лисичанський краєзнавчий музей, STEM-школа INVENTOR та багато інших [10].

«Мистецька освіта без обмежень» – неможливо перебільшити значення цієї ініціативи, адже йдеться про пілотний проєкт щодо реалізації Концепції інклюзивної мистецької освіти в Україні.

З 2020 року цей кейс успішно втілює в життя МКІП разом із Державним агентством України з питань мистецтв та мистецької освіти у співпраці з Всеукраїнським громадським об'єднанням «Національна асамблея людей з інвалідністю України» та Державним науково-методичним центром змісту культурно-мистецької освіти. Головна ціль – підвищення доступності мистецької освіти, створення інклюзивного мистецького середовища, а також виявлення конкретних перешкод для інклюзивного навчання і напрацювання рекомендацій для усунення таких перешкод.

Торік у межах реалізації першого етапу було проведено чотири модулі для 17 мистецьких шкіл з 12 областей України, під час яких заклади мистецької освіти отримали покрокову інформаційну підтримку щодо організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. Крім того, було підготовлено посібник «Мистецькі школи: доступне освітнє середовище», який має допомогти керівникам шкіл ухвалювати правильні рішення при виявленні та усуненні бар'єрів для організації інклюзивного навчання.

Нинішнього року проєкт перейшов на другий етап та оголосив конкурсний відбір. Його переможці матимуть знання та практичні навички, що допоможе в організації інклюзивного навчання у фаховому мистецькому коледжі [11; 12].

Освітній кейс, щоправда йдеться про неформальну освіту на допомогу дітям із особливими потребами, реалізовано в Миколаєві з ініціативи письменника Євгена Погорелова. Йдеться про перший бібліотечний багатофункціональний інклюзивний простір «Казка», мета якого – зробити соціальне середовище зручним, надати більше досвіду під час відвідування бібліотеки, покращити навички спілкування, розвинути творчі здібності та цифрові компетенції юних читачів тощо. Тож, у межах проєкту приміщення бібліотеки трансформувалося в сучасний багатофункціональний центр: сюди придбали необхідну літературу та настільні ігри, дидактичний матеріал, меблі та найсучаснішу інтерактивну панель. Простір створено за кошти громадського бюджету [13].

Інклюзивний захід, який популяризує читання серед дітей та молоді та відкриває нові літературні таланти, – перший в Україні інклюзивний літературний конкурс для дітей та юнацтва імені Дмитра Ружевича – був організований «Видавничим центром «12» за підтримки Українського інституту книги та Донецької обласної державної адміністрації. Експерти, які оцінюють учасників конкурсу, серед іншого мають на меті проаналізувати механізми культурної колаборації щодо промоції читання та розвитку інклюзії з боку держави, зокрема Українського інституту книги, та створення в країні спеціальних можливостей для дітей з інвалідністю.

Принагідно слід зазначити, що конкурс названо на честь юного книголюба та рекордсмена Книги рекордів України як наймолодшого

директора приватної бібліотеки на громадських засадах Дмитра Ружевича. Хлопець народився в селі Сергіївка на Донеччині й у дев'ятимісячному віці лікарі діагностували в нього спінальну атрофію Вердінга-Гофмана. Через важку хворобу він був змушений пересуватися у кріслі колісному, але завдяки любові до читання потоваришував із багатьма українськими письменниками й видавцями, побував на Книжковому Арсеналі в Києві та відвідав музей Гаррі Поттера у Великій Британії. Дмитро Ружевич помер у 2018 році, у віці 15 років, проживши коротке, але яскраве життя [14; 15].

Подібних прикладів успіху та волі до життя чимало серед людей з інвалідністю. Треба лише почути їхні історії, а самих людей зробити видимими в суспільстві. Проте для цього необхідно здійснити міні-революцію – зламати усталені стереотипи й зрештою подолати історичну відмежованість українок та українців з інвалідністю від соціально-культурних благ через упередженість, непристосованість культурних просторів тощо. Що більше людей говоритимуть про це, то простіше буде людям з інвалідністю долати комунікаційні бар'єри.

В цьому дискурсі також слід означити проблему доступності мистецтва за участі митців з інвалідністю, активістів і менеджерів культурних проєктів. Проте, чи може інклюзивне мистецтво стати професією та як просувати в Україні ідею мистецтва, доступного для всіх, поділилися в інтерв'ю для LV.ua учасниці міжнародного онлайн-фестивалю інклюзивного мистецтва Arts Access, який відбувся в Україні 2020 року.

Іва Стішун, арткураторка й художниця-декораторка

Щоб інклюзивне мистецтво стало професійним в Україні, перш за все треба відійти від стереотипів. Та є ще одна проблема: недостатня кількість спеціалістів ані для тих, хто слабо чує, ані для тих, хто має проблеми із зором. І їх потрібно багато. Також не всі культурні майданчики готові співпрацювати з людьми з інвалідністю, бо є побоювання зробити щось не так, образити через відсутність досвіду спілкування.

«Я особисто пройшла тренінг з інклюзивності для музеїв і галерей. Нас вчили самі люди з інвалідністю, місцеві та закордонні експерти. Наступного ж дня я провела екскурсію для незрячих. Доки люди казатимуть, що я їхня перша знайома з порушенням слуху і дивуватимуться, що в мене чуючі партнери в стосунках і чуючий син, доти буде порожнеча. Якщо нас, тих, хто на візках, з ДЦП, незрячих тощо, буде більше всюди, люди звикнуть і до інклюзивного мистецтва», – наголосила мисткиня.

Корінна Міндт, танцівниця та артдиректорка танцювальної компанії tanzbar_bremen (Німеччина)

Дуже важливими є проєкти на рівні громади, відкриті для всіх гуртки. Не все має бути професійного рівня, але якщо такі аматорські постановки будуть інклюзивними, це впливатиме на те, як сприйматимуть людей з інвалідністю в мистецтві.

«Ми маємо як професійні, так і відкриті проєкти, куди можуть долучатися всі, хто хоче танцювати, у форматі відкритого простору, воркшопів. Для професійних проєктів ми ніколи не робили чогось на кшталт

прослуховування, але люди, які беруть у них участь, роблять це вже не лише для розваги. Наприклад, двоє учасників з інвалідністю – Ніла та Оскар – не мають спеціальної освіти. В Німеччині немає спеціальних закладів для інклюзивного навчання танцівників. Але вони визначилися, що хочуть танцювати на професійному рівні і готові присвячувати цілі дні репетиціям», – підкреслює вона.

Наразі в Німеччині триває дискусія, чи потрібна спеціальна освіта для митців, у тому числі з інвалідністю. Але багато закладів до цього не пристосовані. Звісно, бракує фінансування, втім 2020 року танцювальна компанія *tanzbar_bremen* вперше отримала інституційне фінансування від місцевого департаменту культури, отримавши стабільне джерело підтримки, яке виявилось дуже актуальним під час локдауну.

«За нормальних часів від соціального департаменту ми також отримуємо фінансування на проведення відкритих тренінгів для людей з інвалідністю, – зазначає артдиректорка. – Це соціальна послуга, яку оплачує місто. Крім того, спеціальна державна програма покриває 70% заробітної плати працівників з інвалідністю. По суті, це гроші, які люди з інвалідністю отримують, коли йдуть на роботу на спеціальні підприємства. Але, наприклад, Ніла після школи не захотіла там працювати і прийшла до нас. Відповідно, і гроші заробляє у нас. На постановки ми також можемо залучати грантове фінансування. Є й організаційні проблеми. Якщо ми робимо воркшопи для всіх, то приміщень, які доступні, наприклад, для людей на візках, не так багато у Бремені. Крім того, важко поєднувати в постановках людей з різними типами інвалідності. У наших працівників – синдром Дауна, і їм потрібно терплячіше пояснювати інформацію. Або якщо є люди з порушенням слуху, то потрібно на майстер-класах закладати час на переклад жестовою мовою. Ми намагаємося працювати демократичним шляхом, і оскільки це творчий процес, потрібен час, щоб кожного почули, зрозуміли, щоб усі могли себе проявити. Коли всі різні і всім потрібно пояснювати різною мовою, це досить важко і потребує багато часу».

Не секрет, що інклюзивне мистецтво глядачі часто сприймають через призму співчуття і жалю до людей з інвалідністю і не оцінюють саме мистецтво. Саме тому німецький колектив ухвалив рішення не рекламувати свої постановки як інклюзивні, а лише вказувати формат, назву й імена учасників.

«Буває таке, що люди не очікують побачити танцівника з інвалідністю, і трапляється, що після вистави в учасників запитують – а як ви могли запам'ятати всі рухи? Ну як-як, важкою працею все вивчили, як і всі. Зазвичай танцівники не отримують таких запитань. Важливо показувати інклюзивні постановки в загальному контексті мистецтва, щоб глядачі звикали бачити різні тіла, бачити людину на візку. Бо тоді люди дивляться вже не на візок, а на танець як такий, адже різні типи тіл і рухів не є чимось особливим», – каже Корінна Міндт.

А з приводу того, чи можна побачити артистів з інвалідністю у складі труп національних театрів, вона зауважує, що в Німеччині немає прикладів,

щоб у складі труп національних театрів постійно були люди з інвалідністю. Проте з'являються різні проєкти, такі як *tanzbar_bremen*, які самі вирішили, що хочуть бути інклюзивними й брати до себе людей з ментальною інвалідністю. Водночас є досить багато митців з фізичною інвалідністю, які можуть самостійно організувати себе, а також театральні проєкти, які створюють окремі інклюзивні постановки. Наприклад, в одному такому театрі в Лейпцигу працює хореограф з фізичною інвалідністю, але всім цим проєктам передувала дуже довгий шлях.

Анастасія Войтюк, музикантка, продюсерка інклюзивної театральної вистави «Погляд»

У звичайного глядача ще довго буде фільтр, який називається «інвалідність», бо так чи інакше люди робитимуть або знижку, або додаватимуть вартість, вважає вона. Натомість творчість людей з інвалідністю може викликати часто відчуття захвату й подиву, адже аудиторія вважає це ледь не подвигом. Колеги з оркестру, де грають люди з інвалідністю, розповідають, що аудиторія плаче на їхніх концертах не тому, що їхня музика розчулює, а тому, що на скрипці грає незрячий музикант. Ця проблема буде з нами, і не лише з нами, дуже довго.

В Україні є багато аматорських колективів, і цілком реально відшукати у своєму місті афішки та сходити на маленькі покази. З іншого боку, завдяки тому, що УКФ і багато інших грантодавців заохочують робити проєкти інклюзивними, фестивалі, які раніше не працювали з колективами, де грають люди з інвалідністю, зацікавлені тепер у такій співпраці. Але тут вже з'являється інша проблема: фестивалі готові приймати інклюзивні колективи, але не знають – як, у них дуже багато страхів. Наприклад, під час однієї з дискусій артдиректори абсолютно щиросердно казали, що не знають, як спілкуватися, як домовлятися, які потрібні умови. Але колективи самі готові про це розповісти, запевняє А. Войтюк, найголовніше – відкритість.

На її думку, потрібно розвивати окремі театральні фестивалі, куди приїжджають виключно інклюзивні колективи. Це маленькі нішеві проєкти, але важливо, щоб люди одного профілю мали майданчик, щоб обговорити нові проєкти, проблеми, подивитися вистави, проаналізувати їх з різних аспектів.

Дуже важливо розвивати позашкільну інклюзивну культурну освіту. Щоб при закладах були гуртки, які готові приймати дітей з інвалідністю. Саме мистецькі, а не терапевтичні групи. «Якщо ми говоримо про те, що мистецтво з інвалідністю може професіоналізуватися, то для цього майбутні студенти мають якось підготуватися, щоб стати музикантами, акторами. Де вони мають це робити і з ким? Звісно, що не всі мають бути митцями. Це може бути дозвілля, але для когось, можливо, мистецтво стане професією», – зауважує продюсерка [16].

Очевидно, що самими тільки фестивалями та пільгами комплексні проблеми не вирішити, проте коли суспільство підтримує людей з інвалідністю, зокрема на рівні приватних та громадських ініціатив, це відкриває інклюзію в Україні.

«Поміж нас» – інклюзивний мистецький проєкт, реалізований в партнерстві з Громадською організацією «Відчуй» та за підтримки УКФ, поєднав театр анімації, драматичний театр, комп'ютерну/онлайн-анімацію та електронну музику в експериментальну відеопоезію. Зокрема це сім відеоновел на вірші українських поетів ХХ сторіччя: Михайля Семенка, Василя Симоненка, Тараса Мельничука, Ліни Костенко, Богдана-Ігоря Антонича, Василя Стуса та Івана Драча.

Працюючи над проєктом, його авторки Ольга Пінаєва та Катерина Тушдер – учасниці «Театру Анімаційного Мистецтва» (ТАМ), який досліджує площину театру анімації, поєднуючи театр ляльок, тіней, декорації із сучасними мультимедійними технологіями – звертали увагу на збереження ритму вірша в жестах, під ритм підлаштовували й театральну сценографію.

«Ми намагалися уникати віршів, де детально й поетично описані звуки природи, оскільки розуміли, що цей досвід для них – чужий. У мене є родичі з порушенням слуху, тому я розуміла цю специфіку від початку», – розповіла режисерка-постановниця К. Тушдер.

З адаптацією допомагала перекладачка жестової мови Олександра Кущенко, яка була присутня на всіх репетиціях, зйомках – слідкувала, щоб не було неточностей. До речі, в Україні професія перекладачки жестової мови є вже давно, зокрема сьогодні активно розвивається музичний переклад. Наприклад, Atlas Weekend уже вдруге запрошує перекладачів жестової мови на головну сцену музичного фестивалю – цього року біля екрана з трансляцією перекладу зібралися понад 100 людей із порушеннями слуху.

Але для проєкту «Поміж нас» поезію треба було не тільки перекласти жестовою мовою, але й втілити на екрані.

Жестова мова доволі пластична, отже, її добре відтворювати в театрі. Акторів і акторок для проєкту допомагали шукати партнери з «Відчуй», ініціативи, заснованої Людмилою та Андрієм Пишними. Режисерки пояснили, які типажі хочуть бачити, а благодійний фонд влаштував кастинг. Усі люди в кадрі відеоновел – професійні актори й акторки з порушеннями слуху. Разом вони грають у театрі міміки та жесту «Райдуга».

В Україні є інші подібні акції. Так, «Доступне кіно» – ініціатива ГО «Боротьба за права», створює до фільмів звукописи для людей із порушеннями зору та розгорнуті субтитри для людей із порушеннями слуху. Проте нечуюча людина може знати жест і розуміти його значення, але не впізнати це слово, якщо воно надруковане. Саме тому супровід жестовою мовою такий важливий [17; 18].

З агенцією «Доступне кіно» цього року розпочав співпрацю національний онлайн-кінотеатр sweet.tv. І тепер люди з повною або частковою втратою зору можуть переглянути кіно зі звукописом. Зокрема це вітчизняні фільми: «Мої думки тихі», «Ціна правди», «Донбас», «Пригоди S Миколая», «Міф», «Забуті» та інші. Кіно стало доступним для людей із порушеннями зору завдяки підтримці УКФ, «Дому Європи» та фонду «Здоров'я майбутнього».

Крім того, в межах проєкту було організовано безкоштовний перегляд доступних фільмів у спеціалізованих бібліотеках і школах для всіх охочих, було запрошено дітей з інтернатів та дитячих будинків, які мають порушення зору [19].

Відомо, що значна частина громадян з повною або частковою втратою зору надає перевагу аудіопродукції. Приміром, люди прослуховують аудіокниги чи перетворюють на аудіоформат електронні книжки.

Про це, зокрема, йдеться у звіті за результатами всеукраїнського опитування «Думки і погляди населення України» (Омнібус КМІС). Зокрема, було з'ясовано, що 41,5 % людей з порушеннями зору задоволені кількістю книжок у доступному для них форматі в книгарнях, бібліотеках, інтернеті. Більше третини таких людей (37,1 %) вважають, що книжок у доступному форматі могло би бути більше. 22,4 % опитаних зазначає, що книжок достатньо, але хотілося, щоб їх було більше. 13,2 % наголошують, що книжок у доступному форматі дуже мало, а 1,5 % – що їх зовсім немає. Майже кожна п'ята людина з порушеннями зору (18 %) не цікавиться книжками. Учасники фокус-груп з порушеннями зору також повідомляли, що нові сучасні книжки, особливо українською мовою, дуже важко знаходити в доступних форматах. Вони вважають, що на сайтах українських книгарень невізуально доступних інтерфейсів украй мало й продається мало електронних книжок [20].

«Господу було вгідно, щоб перед моїми очима завжди стояла сліпуча краса вічної надії. Луї Брайль» – вислів незрячого французького тифлопедагога, який розробив рельєфно-крапковий шрифт для людей з порушеннями зору, міг би стати слоганом проєкту Dotcrossing, ініційованого харківською компанією Gwara Media та реалізованого за підтримки УКФ. Це сучасний сервіс для замовлень та надсилання книг в універсальному дизайні зі шрифтом Брайля для читачів у найвіддаленіших куточках України.

Як зазначено на сайті медіаплатформи, «Інклюзивні читання» – це соціально-культурний проєкт, головна мета якого розробка стандартів для виготовлення книг шрифтом Брайля. Передбачається створення цифрової платформи обміну книг, мистецький конкурс для видавців і випуск нових артвидань. Користування та оренда книг – безкоштовна [21].

Шрифтом Брайля та за універсальним дизайном для дітей з важкими порушеннями зору цього року вийшла друком «Велика книга для хлопчиків» – 12-та книга під назвою «Уперед, поїхали» з серії «Зірки на долонях». Цей проєкт започаткував український письменник Володимир Вакуленко. Сьогодні ж упорядник реалізовує нову творчу ідею – готує до друку збірку «Велика книга для дівчаток», котру також надрукують шрифтом Брайля.

Фінансування немає жодного, тож кошти на ці книги збирають самотужки через сторінки в соцмережах [22].

В Україні навіть з'явився дитячий телеграм-канал «Дітям від дітей». Його появі сприяла львівська казкарка Катерина Халецька. Засновниця телеграм-каналу й усі автори, наразі там самі дівчата, – незрячі або мають порушення зору. На своєму каналі діти публікують: казки (як свої, так і інших авторів),

вірші (як свої, так і декламують поезію інших поетів і поетес), пісні та музичні твори (як свої, так і переспіви) [23].

Зробити театральне мистецтво доступним для людей з інвалідністю покликаний проєкт «Доступний театр: аудіоопис вистав для незрячих та слабозорих глядачів» – ініціатива, що надає необхідну для України послугу аудіоопису культурних подій. Її специфіка полягає у тому, що коментатор у режимі реального часу провадить тифлокоментар – вербальний опис декорацій, рухів, міміки, зовнішності персонажів вистави. У такий спосіб люди з порушеннями зору можуть сприймати спектакль не лише завдяки інтонації, мовленню акторів, музичного супроводу, а й отримати значно більше інформації та уявлення про виставу.

«Театр є тим видом мистецтва, що дарує особливі емоції – співпереживання, захоплення, піднесення. Ми раді, що зараз в Україні незрячі й слабозорі шанувальники театрального мистецтва дедалі частіше мають змогу скористатися послугою аудіоопису. Наш проєкт прагне змінити цю ситуацію, щоб люди з порушенням зору мали рівний доступ до культурного життя, могли повною мірою сприймати творчу подію, почуватися впевнено і не залежати від допомоги інших під час вистави», – пояснює автор проєкту Любомир Покотило.

До ініціативи, що реалізується за підтримки Українського культурного фонду, долучились Київський академічний театр на Печерську з виставами «Покоління Пепсі», «Мистецтво домовляється» і «Легені», Київський національний академічний молодий театр зі спектаклем «Загадкові варіації» й Київський муніципальний академічний театр опери і балету для дітей та юнацтва зі «Школою Року» [24].

Голова ради керуючих партнерів «Українського міжнародного інституту сліпих» Юрій Войтюк, зі свого боку, привітав нову ініціативу й зауважив, що раніше підтримувалось більше освітніх ініціатив, а нині робиться акцент на мистецтві як складовій самореалізації людини з інвалідністю. Серед іншого, в інтерв'ю для медіаплатформи «Суспільне» він поділився міркуваннями про те, доступу до яких видів мистецтва найбільше бракує людям з порушеннями зору та яких помилок найчастіше припускаються ті, хто намагається задовольнити культурні потреби людей з інвалідністю.

Безумовно, каже він, постійна підтримка проєктів інклюзивного мистецтва необхідна, адже останнім часом чимало фондів та інституцій, які здійснювали її раніше, сфокусувались на питаннях, що у той чи інший спосіб мають вплив на політичні рейтинги їхніх спонсорів. Тому громадським організаціям, що опікуються інтересами людей з інвалідністю, працюється нині нелегко.

Ба більше, проблемами людей з інвалідністю часто спекулюють, оскільки місцеві бюджети надають непогані кошти на підтримку різноманітних інклюзивних ініціатив. Проводяться конкурси на здобуття цієї підтримки, втім не було так, щоб їхні результати не викликали запитань. На думку Ю. Войтюка,

держава чи місто мають тут ставити більш конкретні цілі – давати кошти на те, в чому дійсно є потреба людей з інвалідністю.

Наприклад, є книжка українських народних казок, надрукована шрифтом Брайля з рельєфними малюнками. Якщо вірити тим, хто її робив, один екземпляр коштує кілька тисяч гривень. Чи великим накладом вийде така книжка? Скільки незрячих чи слабозорих дітей зможуть її прочитати, зважаючи на те, що в Україні взагалі дуже малий відсоток людей з порушеннями зору, які вміють читати шрифтом Брайля? Тобто автори проєктів інклюзивного мистецтва мають чітко розуміти цільову аудиторію. А для цього варто просто запитати в людей, скажімо, з порушеннями зору чи слуху, чого вони потребують, а не думати, що хтось знає це краще за них.

«Не робіть для нас без нас» – цією фразою Ю. Войтюк пояснює, що існують нюанси, без знання яких навіть добрі наміри можуть не принести результату. Так, важливо друкувати книжки шрифтом Брайля, але треба ретельно думати над їхнім змістом, над тим, хто буде читачем. Адже такий носій інформації більше підходить незрячим від народження дітям, які навчаються в спеціалізованих школах. Книжки шрифтом Брайля допомагають їм розвинути увагу, пам'ять тощо.

Говорячи про спеціалізовані бібліотеки, в яких дитина чи доросла людина із порушеннями зору може взяти книжку, надруковану шрифтом Брайля, він зауважує, що такі бібліотеки існують тільки в структурі Українського товариства сліпих, яку було створено 1933 року.

«Тоді це була чиста пропаганда політичного курсу СРСР. Лицемірство, блюзнірство безпрецедентне, якщо пам'ятати про розстріл з'їзду кобзарів у Харкові, що стався 1930 року. Розголос пішов. Щоб якось його нейтралізувати, створили УТОС. З того часу держава повністю фінансувала потреби організації, замовляла продукцію, яку виробляли на підприємствах товариства. Були свої бази відпочинку, заклади культури. Той, хто закінчив школу сліпих і вступив до УТОС, одразу отримував кімнату в гуртожитку чи квартиру протягом року, якщо створювалась родина. Інфраструктурним центром УТОС був Печерськ, центр Києва. Там і знаходиться нині Центральна бібліотека для сліпих імені М. Островського – чотириповерхова, з підвалами, сховищами, там була література шрифтом Брайля, звукозаписувальна техніка, озвучена література... Ці подачки під виглядом турботи довели до того, що виховалось не одне покоління тих, хто звик отримувати від держави все й вважати, що вона їм винна», – підкреслює Ю. Войтюк.

За його словами, бібліотеки для людей із порушеннями зору наразі в занепаді. Водночас брайлівським шрифтом читає лише 10 % незрячих чи слабозорих людей в Україні. До тих, хто цього не вміє, відноситься і сам автор цих роздумів. А інформацію він отримує, як і більшість незрячих людей зараз, завдяки JAWS – програмі, що озвучує все показане на екрані комп'ютера. Вона поширена в усьому світі.

Взагалі-то, переконаний Ю. Войтюк, для людей з інвалідністю по зору немає особливих потреб чи запитів. Вони такі ж, як і інші люди. Інша справа, коли щось недоступне. І тоді виникає проєкт, що дає можливість «споживати» кіно завдяки аудіодескрипції, чи проєкт, який робить доступним театр і

намагається зробити зрозумілішим для незрячої чи слабозорої людини те, що відбувається на сцені.

Однак базовим є бажання саме людини з інвалідністю піти в театр, кіно чи музей. Та ще й за свої гроші, а не за подачку чи милостиню. На його думку, більшість незрячих в Україні не навчені розвивати свої бажання, вони закінчують школу і сидять вдома – чекають. Це і є наслідки того, про що зазначалося раніше.

На запитання, що має робити держава, щоб люди з інвалідністю жили у безбар'єрній країні, голова ради керуючих партнерів «Українського міжнародного інституту сліпих» Ю. Войтюк відповідає: треба створювати можливості.

«Якщо є можливості, то ми з вами рівні. В іншому випадку починається сегрегація. Гіперопіка, на мій погляд, більш шкідлива, ніж відсутність уваги. Вона починається в сім'ї, в школі продовжується, потім людина потрапляє, скажімо, в університет: „Ой, та він же ж сліпий!“ Ну то й що?.. Так, людям з інвалідністю складніше, але не треба їх жаліти, треба створювати можливості та умови ці можливості реалізовувати. В усьому, що стосується нормального життя і, звісно, культури теж», – підсумовує Ю. Войтюк [25].

Гідний приклад для наслідування – проєкт «Чути, щоб бачити» кіноклубу Docudays UA Центральної міської публічної бібліотеки ім. В. Короленка в Маріуполі, в рамках якого відбувся кінопоказ документального фільму «Іон» бельгійського режисера Олів'є Мажі з тифлокоментуванням – інклюзивною послугою для людей з вадами зору, при якому коментується те, що відбувається на екрані.

«Щоб створити доступне середовище для людей з функціональними порушеннями зору, був придбаний радіогід з приймачами й сучасний смартфон. Це частина програми зі створення доступного середовища та повноцінної участі людей з обмеженими можливостями здоров'я в житті місцевої громади, а також у реалізації міської цільової програми „Доступний Маріуполь“. Надалі планується поширити досвід бібліотеки в усіх закладах культури Маріуполя», – підкреслює Надія Герасимова. За її твердженням, наразі в Україні немає законів про адаптацію фільмів і телепередач для глядачів з функціональними порушеннями зору, тож вони, на відміну від людей з функціональними порушеннями слуху, майже не мають доступу до візуальної культури [26].

Сьогодні, коли наша держава взяла курс на розбудову простору й комунікації без бар'єрів, як ніколи гостро постало питання: як подолати історичну відмежованість українок та українців з інвалідністю від соціально-культурних благ через упередженість, непристосованість культурних просторів та багато інших проблем.

Презентуючи всеукраїнське опитування про культурні права людей з інвалідністю, яке проводилося в партнерстві з Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) 15–22 вересня, голова громадської організації людей з інвалідністю Fight For Right Юлія Сачук повідомила невтішні факти про те, що зовсім не відвідують заклади й події понад 63 % людей, які мають

порушення опорно-рухового апарату, й приблизно 30 % людей з порушеннями зору. Втім, схожа цифра й серед людей, які не мають інвалідності.

Таким чином, зауважує Ю. Сачук, питання не лише в доступності, але й у змісті акцій [27].

Тому до ідеї створення культурних проєктів, тим паче інклюзивних, – а ними сьогодні опікуються держава, громадські організації, соціально-відповідальний бізнес, який пліч-о-пліч з українською громадою розбудовує країну, – не варто підходити формально, навпаки, до підготовки контенту необхідно якомога ширше залучати і фахівців, і тих, хто відчуває світ людей з інвалідністю, зокрема з власного досвіду.

Важливо розмежовувати доступність будівлі та доступність, приміром, експозиції музею в сенсі контенту. Тобто, окрім доступності, інклюзивність передбачає перегляд нарративу, присутнього в інституції, та цінностей, які вона транслює.

Саме таку думку висловили Валерія Карпань і Марина Хрипун, співзасновниці художнього колективу «Variable name/Назва змінна» та учасниці громадської організації «Культурні географії». Як художниці та дослідниці вони співпрацювали з низкою інших інституцій в Україні та Європі, а також розробили посібник із практичними рекомендаціями по роботі з інклюзивними культурними програмами й просторами. Зокрема вони є авторками проєкту «Інклюзивний EDU CAMP» – освітнього табору для працівників культури.

Вивчаючи досвід інтеграції інклюзивних рішень, художниці зазначають, що в українських інституціях, а тим паче в державних, є велика проблема в забезпеченні доступності простору, бо часто це історичні будівлі, які потребують ремонту, тому проводити будь-які фізичні заходи там буває складно.

Та все одно найголовнішим є зміст – цікавий контент, заради якого люди захочуть прийти, – та приємна комунікація. Наявність умов, це, звичайно, важливо. Натомість якщо мистецький захід актуальний, якщо персонал підготовлений, то людина знайде, як потрапити в інституцію. Це так само важливо для того, щоб процес інтеграції інклюзивності почав відбуватися [26].

Тим часом у туристичних локаціях найбільших міст України з'явилися тимчасові рекламні носії зі слоганом «Ця реклама недоступна для людини на візку». Кампанія порушує питання інклюзивності й має на меті привернути увагу широкого загалу до цієї проблеми.

Незвичну рекламу було створено pro bono («для суспільного добра» – послуги, що надаються добровільно й безкоштовно) комунікаційною агенцією Gres Todorchuk для Доступно.UA – ініціативи, що понад шість років розвінчує міфи про людей з інвалідністю та поширює тренд доступності.

«Недоступну рекламу» тимчасово розмістили в місцях, куди людям на візках важко дістатися через відсутність пандусів та інші особливості міської інфраструктури. Серед таких локацій – Замкова гора у Львові, дорога до Національного університету імені Каразіна в Харкові, Арка дружби народів та Парк слави в Києві.

«Половина мешканців українських міст належить до маломобільних груп населення. Це люди з інвалідністю, батьки з дитячими візочками, літні люди, вагітні та люди з тимчасовими травмами. Однак, за нашим досвідом, лише 4 % міської інфраструктури в країні є зручною та комфортною, – говорить Дмитро Щebetюк, засновник та ідейний натхненник Доступно.UA. – Утім, історії страждань і драми про людей з інвалідністю – не наш підхід. Ми беремо креативом. Тому й об'єднали зусилля з агенцією Gres Todorchuk, яка вміє привертати увагу до соціальних проблем через творчі рішення».

На кожному носіїві з недоступною рекламою розміщено QR-код, що веде на сайт Доступно.UA. І кожен може підтримати команду, яка розвиває тему інклюзивності в Україні, ставши волонтером чи зробивши благодійний внесок [28].

Ще один важливий принцип інклюзії та спосіб організації безбар'єрного середовища – паритет у спілкуванні, який допомагає включити людей з інвалідністю в активне громадське життя. Власне, з цією метою і створено «Довідник безбар'єрності» – електронний посібник коректного спілкування з людьми з інвалідністю, який став доступним для українців нинішнього року.

Над посібником, доступним для використання та цитування, який також можна доповнювати, працювали правозахисники, психологи, батьки, які виховують дітей з інвалідністю, українські та міжнародні експерти. Упорядкувала довідник журналістка Тетяна Касьян, а ілюстрації створила художниця Ольга Дегтярьова. Електронний посібник було презентовано наприкінці вересня за участі першої леді України О. Зеленської, а вихід друкованої версії «Довідника безбар'єрності» з елементами шрифту Брайля заплановано на березень 2022 року [29].

Менше з тим, коли культурна політика держави не є всеосяжною та уважною до всіх громадян своєї країни, дуже багато спільнот залишаються «за бортом» цього вибору.

До прикладу, люди з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень – закриті у своїх домівках або інституційних закладах, забуті державою та невидимі для суспільства. Звісно, доступний і цікавий культурний продукт у спільноти є, але, на жаль, ані держава, ані громадянське суспільство не можуть на сьогодні повністю задовольнити культурні потреби людей з інтелектуальними порушеннями.

У липні 2021 року в рамках проєкту «Мистецтво для всіх» було проведено дві фокус-групи за участі людей з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями та їхніх опікунів щодо запиту на культурний продукт та доступне мистецтво. Майже 90 % респондентів зазначили, що їм цікаво ходити в кінотеатри, на концерти, відвідувати майстер-класи. Однак суб'єктивні, оцінювальні та стереотипні твердження на кшталт «вони ж нічого не розуміють» дуже часто стримують розвиток культури, «доступної для всіх».

Соціологиня Ганна Заремба-Косович зокрема зазначає: «В суспільстві людей без інвалідності сформувалися уявлення, що люди з інтелектуальною інвалідністю не можуть споживати та відтворювати культуру. Проте останні роки в світі існує тенденція до творення інклюзивної культури для людей з інтелектуальною інвалідністю. Незначними темпами, та все ж таки, в Україні починають продукувати тексти простою мовою, екскурсії та виставки, доступні

для людей з інтелектуальною інвалідністю, інклюзивні мистецькі ательє, театри та майстерні. На жаль, поки що це здебільшого приватні, батьківські чи громадські ініціативи» [30].

Виходить, що, власне, окрім лікарень та церков, є ще одна альтернатива – «спеціальні заходи для таких, як вони», такі собі сегрегаційні, псевдоінклюзивні події. Що поганого у таких заходах? Вони не сприяють включенню інвалідності в порядок денний суспільного життя і формуванню концепції інвалідності як соціальної норми.

З 1 жовтня протягом місяця по всьому світу організуються заходи та події, спрямовані на підвищення обізнаності громадськості про синдром Дауна, адвокації захисту прав та включення в суспільство «сонячних людей».

У рамках події ВБО «Даун Синдром» за підтримки УКФ реалізували всеукраїнську соціальну кампанію «Музика – важлива. Музика – можлива», спрямовану на інформування суспільства щодо можливостей та здібностей дітей із синдромом Дауна.

До Всесвітнього місяця поінформованості (обізнаності) про синдром Дауна долучилася народна артистка України Ніна Матвієнко. Вона знялася в ролик «Музиці не важливо, який ти» разом із 18-річною дівчиною Марією Бондарковою, яка народилася з синдромом Дауна.

В рамках цієї кампанії спеціалісти «Даун Синдром» створили експериментальний музичний онлайн-гурток для таких дітей та їхніх братів та сестер. Нині там займаються музикою 16 дітей з різних регіонів України.

За час роботи гуртка фахівці розробили педагогічні рекомендації для працівників музичного й педагогічного напрямів зі знайомства з музикуванням дітей з синдромом Дауна та використанням музики як терапевтичного інструменту. Рекомендації розміщені у відкритому доступі. Методики, запропоновані в посібнику, можна використовувати на уроках музики в школах, на позакласних заняттях та для родинного дозвілля вдома. Рекомендації стануть у пригоді волонтерам та представникам ГО з різних областей України [31; 32; 33].

Також цього року на платформі національного онлайн-кінотеатру sweet.tv відбулася онлайн-прем'єра фільму про нову освітню методичку для дітей з синдромом Дауна та аутизмом «Зірки на Землі». Документальна картина є частиною однойменного проекту, мета якої – розроблення нової кіномистецької методички для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та фільмування цього процесу.

Співавторкою проекту та режисеркою документального фільму є Сніжана Гусаревич. Ідея з'явилася в неї після перегляду фільму про американських ветеранів, яких лікували арттерапією. Разом із продюсеркою Світлою Рудюк вони довершили ідею, сфокусувавшись на різних видах мистецтва для дітей з особливими освітніми потребами. У фільмі команда тьюторів протягом 15-ти днів проводила заняття з акторської майстерності, музики, живопису, пластичного мистецтва, анімації, написання сценаріїв та інших кінохудожніх дисциплін для дітей, половина з яких – нормотипові, а решта – діти з медичними діагнозами та особливими освітніми потребами (розлади аутичного спектра, синдром Дауна тощо). За перебігом програми спостерігала

кваліфікована психологиня, яка по завершенню програми зафіксувала поліпшення комунікаційних навичок, збільшення рівня впевненості в собі, ініціативності та успіхів у навчанні.

Виробництвом кінофільму «Зірки на Землі» займалася компанія «ДобранічФільм» за підтримки Українського культурного фонду. Музику написав музикант Сергій Сидоренко, який, до слова, разом із майстрами компанії Yamaha розробляє музичні інструменти для людей з інвалідністю [34; 35].

11 листопада 2021 року на екранах кінотеатрів з'явилася художня кінокартина «До щастя». Головну роль у ній зіграв непрофесійний актор Григорій Гришкан, який народився з легкою формою рухового синдрому. Фільм розповідає історію людини, яка страждає на ДЦП – головний герой втрачає домівку та шукає засоби для існування. Але наполегливість і надзвичайна сила волі допомагають йому не тільки виживати у цій складній ситуації, а й по-справжньому жити.

«Стрічку повинен подивитись кожен, бо вона універсальна: її лейтмотив – якщо людина вірить у себе, то вона досягне усього. Можна жаліти себе, але це від лукавого. Треба показувати себе світові, як Григорій, і не боятись цього. Загалом, картина з гумором і легка», – говорить режисер Вінсент Меттель. Творці переконані, що фільм спонукає глядача до роздумів про долю людей з інвалідністю, маніпуляцій із відчуттям жалю або моралізаторства. Також, за словами авторів, кінокартина має значення для культурної та соціальної інтеграції України в простір сучасної європейської спільноти.

За словами виробників, кошторис виробництва фільму склав близько 200 тис. грн, і всі гроші надійшли від приватних інвесторів без залучення державних грошей. Натомість у серпні 2021 року Державне агентство України з питань кіно в особі Ради з держпідтримки кінематографії виділило 221 тис. на промоцію стрічки – суму, більшу за увесь бюджет кінокартини [36].

Чи подобається вам мистецтво? Як часто ви відвідуєте заклади культури? Чи достатньо для вас книг, легких для читання та розуміння?

Запитання, на які більшість людей залюбки дає відповідь, доповнюючи історіями з життя та прикладами. Комусь подобається розглядати годинами картини епохи Відродження, а хтось знаходить натхнення в сучасних інсталяціях. Багатьом мистецтво взагалі не подобається, а деякі радше воліють бути його творцями, ніж споживачами.

Конституція України називає це свободами й гарантує кожній людині можливість для споживання культурного продукту та творчого розвитку. А користуватися цими можливостями чи ні – залишається на їхній розсуд. Але чи так це насправді? На жаль, ні.

Державна та муніципальні програми безбар'єрного середовища реалізуються дуже повільно, а в деяких регіонах через відсутність бюджетних коштів або звичайну байдужість чиновників цей вкрай важливий напрямок роботи взагалі призупинено. За таких умов людям з інвалідністю закритий доступ до самореалізації – творчої, професійної, духовної.

Вочевидь, і держава, і суспільство – всі повинні докладати зусиль та створювати умови, в яких всі члени суспільства можуть бути на рівних: коли міське середовище адаптується до потреб людей з особливостями розвитку, коригується

освітня система з урахуванням здібностей різних дітей, а людям з інвалідністю надаються можливості для творчого, інтелектуального розвитку тощо.

Проте є думка, що у держави доля відповідальності за цю справу має бути найбільша. Саме держава має забезпечити якісне партнерство між собою, відповідальним бізнесом і громадянським суспільством – аби голос людей з інвалідністю зрештою був почутий [37; 38; 39].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ясеновська М. Що таке інклюзія і навіщо вона потрібна кожному / Марія Ясеновська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zmina.info/columns/shho-take-inklyuziya/> (дата звернення 16.11.2021).

2. Пройшло перше засідання Ради безбар'єрності [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://minre.gov.ua/news/proyshlo-pershe-zasidannya-rady-bezbaryernosti> (дата звернення 16.11.2021).

3. У рамках ініціативи Зеленської відбулося перше засідання Ради безбар'єрності [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/752723.html> (дата звернення 16.11.2021).

4. Про утворення Ради безбар'єрності [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-utvorennya-radi-bezbaryernosti-t140421> (дата звернення 16.11.2021).

5. Мистецький конкурс з виробництва відеоінформаційної продукції (аудіовізуальних творів) на тему: «Україна без бар'єрів» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/6334.html> (дата звернення 16.11.2021).

6. МКІП презентувало план впровадження стратегії безбар'єрності [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3272561-mkip-prezentovalo-plan-vprovadzenna-strategii-bezbarernosti.html> (дата звернення 16.11.2021).

7. Мистецький конкурс з виробництва відеоінформаційної продукції (аудіовізуальних творів) на тему: «Україна без бар'єрів» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/news/6334.html> (дата звернення 16.11.2021).

8. У вітчизняних музеях і заповідниках триває створення безбар'єрного простору – Ломакіна [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3318911-u-vitciznanih-muzeah-i-zapovidnikah-trivae-stvorenna-bezbarernogo-prostoru-lomakina.html> (дата звернення 16.11.2021).

9. Катаєва М. Фотовиставку на тему інклюзивності у Києві побачило близько 12 тисяч людей / Марія Катаєва // Вечір. Київ. – 2021. – 16 верес. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/56446/> (дата звернення 16.11.2021).

10. Дитячий фестиваль НЕОсвітній Арсенал стартує 30 вересня у Києві [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3323656-ditacij-festival-neosvitnij-arsenal-startue-30-veresna-u-kyevi.html> (дата звернення 16.11.2021).

11. Мистецька освіта без обмежень [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://naiu.org.ua/project-naiu/mystetska-osvita-bez-obmezhen/> (дата звернення 16.11.2021).

12. Ліцкевич О. Мистецькі школи України стануть доступними для дітей з особливими потребами / Ольга Ліцкевич [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/110918-mistecki-skoli-ukraini-stanut-dostupnimi-dla-ditej-z-osoblivimi-potrebami/> (дата звернення 16.11.2021).

13. У Миколаєві відкрили перший бібліотечний інклюзивний центр [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-yakisne-zhyttia/3321670-u-mikolaevi-vidkrili-persij-bibliotecnij-inkluzivnij-centr.html> (дата звернення 16.11.2021).

14. Стартує інклюзивний літературний конкурс для дітей та юнацтва імені Дмитра Ружевича // День. – 2021. – 19 лют. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/190221-startuye-inkluzyvnyy-literaturnyy-konkurs-dlya-ditey-ta-yunactva-imeni-dmytra> (дата звернення 16.11.2021).

15. Стали відомі переможці інклюзивного літконкурсу імені Дмитра Ружевича [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/staly-vidomi-peremozhtsi-inkluzyvnoho-litkonkursu-imeni-dmytra-ruzhevycha/> (дата звернення 16.11.2021).

16. Іванців А. Бути видимими: три історії про людей з інвалідністю у мистецтві / Анастасія Іванців [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2020/12/04/472247_buti_vidimimi_tri_istorii_pro_lyudey_z.html (дата звернення 16.11.2021).

17. Бліндюк М. Жестова мова в контексті культури України – на прикладі проекту «Поміж нас» / Марія Бліндюк [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/150886-zestova-mova-v-konteksti-kulturi-ukraini-na-prikladi-proektu-pomizh-nas/> (дата звернення 16.11.2021).

18. «Поміж нас»: запустили експериментальний проєкт з відеопоезією жестовою мовою [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://platfor.ma/pomizh-nas/> (дата звернення 16.11.2021).

19. Фільми для незрячих людей: SWEET.TV долучився до проєкту «Доступне кіно» // Новое время. – 2021. – 24 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/sweet-tv-robit-kino-dostupnishe-v-onlayn-kinoteatri-z-yavilisya-filmi-zi-zvukoopisannyam-50155635.html> (дата звернення 16.11.2021).

20. В Україні значна частина людей з порушеннями зору надає перевагу аудіокнигам [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/v-ukraini-znachna-chastyna-liudej-z-porushenniamy-zoru-nadaie-perevahu-audioknyham/> (дата звернення 16.11.2021).

21. DOTCROSSING [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://dot.gwaramedia.com/> (дата звернення 16.11.2021).

22. Казкарка Леся Кічура долучилася до всеукраїнського Брайлівського проєкту [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

<https://dilo.net.ua/lviv/kazkarka-lesya-kichura-doluchylaaasya-do-vseukrayinskogo-brajlivskogo-proyektu/> (дата звернення 16.11.2021).

23. Пиріг В. Творча команда шукає творчих дітей / Володимир Пиріг [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://zaxid.net/tvorcha_komanda_shukaye_tvorchih_ditey_n1520081 (дата звернення 16.11.2021).

24. У Києві театр роблять доступним для людей з порушеннями зору [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://espresso.tv/u-kiievi-teatr-robyat-dostupnim-dlya-lyudey-z-porushennyami-zoru> (дата звернення 16.11.2021).

25. Герасимова А. Театр, кіно чи музей: доступу до яких видів мистецтва бракує людям з порушеннями зору / Анастасія Герасимова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/167133-teatr-kino-ci-muzej-dostupu-do-akih-vidiv-mistectva-brakue-ludam-z-porushennyami-zoru/> (дата звернення 16.11.2021).

26. У маріупольській бібліотеці вперше відбувся кінопоказ для людей з вадами зору [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://invak.info/novosti/u-mariupolskij-biblioteci-vpershe-vidbuvsya-kinopokaz-dlya-lyudej-z-vadami-zoru-foto.html> (дата звернення 16.11.2021).

27. Понад 60 % українців з порушеннями опорно-рухового апарату не відвідують культурні заходи [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3335956-ponad-60-ukrainciv-z-porushennyami-opornoruhovogo-aparatu-ne-vidviduut-kulturni-zahodi.html> (дата звернення 16.11.2021).

28. Ахмед А. Колектив художниць Variable name про практику, мульти-сенсорність та інклюзію в інституціях / Аміна Ахмед [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://supportyourart.com/ridnykraj/kolektyv-hudozhnycz-variable-name-pro-praktyku-multysensornist-ta-inklyuziyu-v-instytucziyah/> (дата звернення 16.11.2021).

29. У важкодоступних для людей на візку туристичних локаціях України з'явилися рекламні носії [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2021/10/27/497215_vazhkodostupnih_lyudey_vizku.html (дата звернення 16.11.2021).

30. Марків Н. Довідник безбар'єрності став доступний усім українцям / Наталка Марків // Вечірній Київ. – 2021. – 18 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/57469/> (дата звернення 16.11.2021).

31. Текучова І. Коли мистецтво не доступне: як церква та поліклініка замінили людям з інвалідністю культурні заклади / Ірина Текучова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/10/10/246167/> (дата звернення 16.11.2021).

32. Співачка Ніна Матвієнко підтримала талановитих українців із синдромом Дауна // Дзеркало тижня. Україна. – 2021. – 3 жовт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/spivachka->

[nina-matvijenko-pidtrimala-talanovitikh-ukrajintsiv-iz-sindrom-dauna.html](https://www.nina-matvijenko-pidtrimala-talanovitikh-ukrajintsiv-iz-sindrom-dauna.html) (дата звернення 16.11.2021).

33. Марків Н. Ніна Матвієнко нагадала, що діти із синдромом Дауна можуть бути почутими через музику / Наталка Марків [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/57002/> (дата звернення 16.11.2021).

34. Котубей О. В Україні розробили педагогічні рекомендації для музичних занять з дітьми з особливостями розвитку / Олеся Котубей [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/175516-v-ukraini-rozrobili-pedagogicni-rekomendacii-dla-muzicnih-zanat-z-ditmi-z-osoblivostami-rozvitku/> (дата звернення 16.11.2021).

33. SWEET.TV розпочав прем'єру фільму про нову методику для дітей з особливими потребами [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3236927-sweettv-rozpocav-premeru-filmu-pro-novu-osvitnu-metodiku-dla-ditej-z-osoblivimi-potrebami.html> (дата звернення 16.11.2021).

35. «Зірки на Землі». Документальний фільм про дітей з інвалідністю вийшов онлайн // Новое время. –2021. – 29 квіт. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/art/zirki-na-zemli-film-pro-ditey-z-invalidnistyu-viyshov-onlayn-50157492.html> (дата звернення 16.11.2021).

36. Котубей О. Виходить фільм «До щастя»: головну роль зіграв непрофесійний актор, що народився з ДЦП / Олеся Котубей [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/179337-vihodit-film-do-sasta-golovnu-rol-zigrav-neprofesijnij-aktor-so-narodivsa-z-dcp/> (дата звернення 16.11.2021).

37. Голос людей з інвалідністю: хто почує майже три мільйони українців? [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinetz/496209_golos_lyudey_z_invalidnistyu_hto_pochu_ie.html (дата звернення 16.11.2021).

38. Інклюзивний словник. Як правильно спілкуватися з людьми з інвалідністю [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/inkluzivnij-slovník-jak-pravilno-spilkuvatisja-z-ljudmi-z-invalidnistju-2458698.html> (дата звернення 16.11.2021).

39. Цьомик Г. Мистецтво після війни: як ветерани адаптуються до мирного життя / Ганна Цьомик [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://gwaramedia.com/mistecztvo-pislya-vijni-yak-veterani-adaptuyutsya-do-mirnogo-zhittya/> (дата звернення 16.11.2021).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування **І. Г. Піленко**

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,16. Б/т. Зам. 91. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12